

A relatív mellékevek szemantikájához

Velcsovné Tóth Katalin tiszteletére*

1. A szófaji kategóriák gradienciájához. A gondolatmenet célja az, hogy hozzájáruljon a melléknév szófaji kategória belső szerkezetének és más szófaji kategóriákkal való kapcsolatának jobb megértéséhez, a kategoriális fokozatiság (gradience, gradualitás) pontosabb leírásához a magyarban. A gradience (gradualitás, fokozatiság) újabban NORDQUIST szerint: „In language studies, gradience is the quality of indeterminacy (or blurred boundaries) on a graduated scale connecting two linguistic elements. The term gradience was introduced by D. Bolinger in *Generality, Gradience, and the All-or-None* (1961)” (NORDQUIST 2020; l. még AARTS 2004; ROSCH 1977; TAYLOR 1995; LANGACKER 1987–1991). A cikk az Osiris Nyelvtan (TOLCSVAI NAGY szerk. 2017) megközelítését követi, számos ponton utalva az akadémiai nyelvtanra (a továbbiakban MMNyR.), a több évtizeden át használatos egyetemi nyelvtanra (MMNy.). Elsősorban a relatív mellékeveket vizsgálja abból a szempontból, ahogyan a jelentésük a főnevek és a határozószók jelentésével érintkezik: ennek az érintkezésnek néhány típusát a MMNyR. jelezte: a melléknévről: „némi-
leg határozó”, példái: *meglehető sok, jó közel* (1: 227); mellékevek, „fokhatározó értékű jelzők” példái: *mi szép, rettentő fontos, borzasztó nagy* (2: 213); a főnév melléknévvé válásakor határozóként módosít mellékevet: *mennykő nagy, csuda nagy, kutya rossz* (2: 272–273). A gondolatmenet a szófajok közötti fluens határokat tárgyalja: kezdésként a funkcionális megközelítést (2.), majd a főnevek és a relatív mellékevek (3.), a főnevek, a mellékevek és a határozószók (4.), a relatív mellékevek és a határozószók (5.) következik; a jelentés skalaritását szemléltetjük melléknévi morfológiai szerkezetekben (6.), a fokozás általánosabb felfogására utalunk (7.), a zárás a tanulságok összefoglalása (8.).

Témánk érintkezik a melléknévség (adjectiveness) problémakörével (l. KICSÍ 2019: 324–326), valamint a melléknévi polaritásváltással (l. SZABÓ 2019 – mindkét írásban további szakirodalommal, l. az itteni irodalomjegyzéket is). Ezekkel és a fokjelezéssel itt részletesebben nem foglalkozunk.

2. A funkcionális megközelítésekről. Az Osiris funkcionális nyelvtanában (TOLCSVAI NAGY szerk. 2017) a megközelítés alapjait így határozza meg TOLCSVAI NAGY GÁBOR: „...milyenek a nyelvi szerkezeteink, és miért éppen így hozzuk létre őket. Melyek az általános, egyetemes jellemzők, és melyek a specifikus magyar sajátosságok” (Előszó, 19).

A szakirodalomban a funkcionális megközelítés néhány irányát mutatja be LADÁNYI MÁRIA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2008). Az előzmények között említik a nyelvészet-történeti hagyományt (pl. von HUMBOLDT elveit, WUNDT és BRØNDAL munkáit; említjük meg ehhez SZINNYEI JÓZSEF 1926-os tankönyvét, 1891-es beszédét is), HALLIDAY és GIVÓN munkáit. SZINNYEI így ír: „A nyelv ... nem mű, hanem működés (HUMBOLDT, V.)” (SZINNYEI 1926: 6). LADÁNYI – TOLCSVAI NAGY említi a szisztemikus-funkcionális

* Köszönetnyilvánítás: A szerző hálás köszönetét fejezi ki a tanárnőnek a szakmai alapokért, a főszerkesztőnek és a lektornak figyelmes munkájáért és hasznos tanácsaiért.

nyelvtant, a biológiai-adaptációs funkcionális nyelvntant, a funkcionális (holista) kognitív nyelvntant, a konstrukciós nyelvntanokat, a hálózatelvű nyelvntant, HOPPER emergens nyelvntánát, a természetes nyelvelméleteket (LADÁNYI – TOLCSVAI NAGY 2008: 455–500). Az Osiris Nyelvntanban (TOLCSVAI NAGY szerk. 2017) a holista funkcionális megközelítés érvényes.

Az 1960-as évektől DEME LÁSZLÓ így ír: „Minden nagyságrendben a funkció, a »mi-revalóság« az elsődleges” (DEME 1966). HADROVICS LÁSZLÓ így fogalmaz: „A funkcionális vizsgálat a szófajok jelentésviszonyaiból indul ki, s lényege az, hogy a közlés tartalma és a grammatikai megformálás között az összefüggések egész bonyolult szövedékét igyekszik feltárni, s a jelenségeket igyekszik okaikra visszavezetni ... a nyelvet mint az értelmes közlés eszköztét működés közben akarom megragadni” (HADROVICS 1969: 8).

A gradualitás mind a tőszók, mind a kompozitumszerkezetek jelentésében érvényesül. Idézzük az Osiris Nyelvntan egy-egy megállapítását: „A melléknév jelentése alapvetően relációs természetű: viszonyt fejez ki” (TOLCSVAI NAGY szerk. 2017: 363). A melléknév jelentésének fogalmi tartományai (TARTÁLY-ai) között szerepel: dimenzió, érték, eredet, hiány (uo. 365). Az adott szófajú tőszók viszonykifejező sajátága és a dimenzió meg az érték fogalmi tartománya egyaránt természetessé teszi, hogy az említett viszonynak, illetve a fogalmi tartományként felfogott dimenzióknak és értékeknek a mértéke is kifejeződjék. Mint alább példákkal bizonyítjuk, a viszonykifejezés és az értékelés beszédcselekvései funkcionálisan közelítik egymáshoz a szófajok lehetőségeit.

3. A főnevek és a relatív melléknév határaitól. Kiindulásként a főnevek és a melléknév kategóriája közötti fluencia tényezőjére utalunk, amely elősegíti a szófaji kategóriák közötti fokozatosságot. A két szófaj érintkezéséről VELCSOV MÁRTONNÉ így ír: „Elsősorban a nemzetiséget..., szint..., anyagot..., mértéket... jelentő fő- és melléknév érintkeznek ilyen módon egymással. Ha önmagukban állnak, főnevek, ha a tulajdonságghorizontot külön is megnevezzük mellettük, melléknév” (VELCSOVNÉ 1968: 29). A funkcionális kognitív megközelítés tapasztalati természetű, így induljunk ki a használat jellemzőiből.

3.1. A predikatív főnevek és melléknév gyakran minősítő állításban használatosak: „A főnévi ... állítmány kifejezheti, hogy az alanyban megnevezett személy vagy dolog besorolható egy tágabb kategóriába, azaz megjelölheti annak típusát, minőségét, mértékét...” (RÁCZ 1968: 242); és: „A melléknévi állítmány az alanyban kifejezett személy vagy dolog állandó vagy alkalmi tulajdonságát nevezi meg...” (uo.). Mindkét esetben az alany értékelése, minősítése tapasztalható a predikatív viszonyban. A nominális állítások másik típusa a hagyományos azonosítás: ekkor az alanyban szereplő főnév és a predikátumban szereplő főnév egymásra vonatkoztatása történik: „...a névszói állítmány fogalomköre ugyanakkora, mint az alanyé. Ilyenkor az állítmány is mindig főnév vagy főnévi értékű szó, s az alany és az állítmány között azonosító predikatív viszony van...” (RÁCZ 1968: 245). A MMNyR. 2. kötete így utal erre: a birtokjeles főnév predikátumként „elégge melléknévi jelentéstartalom kifejezője” (2: 125).

3.1.1. A predikátumként használatos főnevek legtöbbször típust, fajtát jelölnek. Ha a szerkezetben azonos személynevek állnak is mindkét póluson, feltevésünk szerint azonosságuk csak látszólagos, pl. *Hiába, István az István*. A második, a predikátumként álló *István* szó jelentése: 'Istvánra jellemző viselkedésű', 'Istvántól megszokott beszédű', 'olyan, amilyennek Istvánt ismerjük'. Ez a jelenség a predikátumként álló főnevet mint

minősítő főnevet, melléknévi természetű főnevet mutatja be. A nominális predikátumokban prototipikusak a melléknevek, bizonyos mértékben melléknévi viselkedésűek a főnevek.

3.2. A fővekekkel viszonyban álló másik tipikus nominális funkció az adjektívumoké, ezek felfoghatók a szövegben vagy a beszédhelyzetben (a kommunikáló felek közös figyelmi jelenetében) megelőző predikatív funkcióra való visszautalásként is, pl. *A tanár jó. – A jó tanár tanít is, tanul is.* Adjektívumként nemcsak melléknevek, hanem gyakran főnevek is használatosak. A köznevek közül elsősorban az anyagnevek szerepelnek minőségjelzőként, szinte melléknévi értékben. Az egyéb köznevek közül a nemet, kort, állapotot, helyzetet, foglalkozást, mértéket jelentők fordulnak elő sűrűbben a minőségjelző szerepében, pl. *A lépcső márvány. – A márványlépcső elegáns; Éva orvos. – Az orvos Éva a szomszédunk.*

A nominális predikatív viszony mondataiban HADROVICS hívja fel a figyelmet a melléknév + főnév (ADJ + N), (N est ADJ) kapcsolatokban a kompozitumszerkezet főnévi tagjának fontosságára (HADROVICS 1969: 41–43). Eszerint nem akármilyen főnevek kapcsolódnak nem akármilyen melléknevekhez a nominális megnyilatkozásokban: kompatibilisnak kell lenniük egymással.

A nominális mondatok tipikus beszédaktusában a beszélő minősíti partnerét vagy a közös figyelmi jelenet más szereplőjét: kijelenti róla, hogy kinek vagy milyennek tartja, pl. *Pali ügyes. Géza hivatalnok. Ferenc jó ember. Éva ügyes tanár.* Fentebb feltettük, hogy a hagyományosan azonosítónak tartott mondatokban sincs egyenrangúság, eszerint az alanyként és a predikátumként álló pólus együttese is értékelést fejez ki. Előfordul, hogy a minősítés személyre vagy helyzetre, eseményre vonatkozóan egyetlen melléknévre, illetve főnévre szorítkozik: *Remek. Botrány. Örület! Csoda!*

A szleng egyre gyakrabban melléknévként használt példája a *király* (predikatív és attributív pozícióban, felveheti a *nagyon* módosítót). Ugyancsak főnevek határozói módosítókkal: *nagyon zene, abszolúte tanár, kicsit dzsungel, elsősorban hivatalnok* stb. Ilyen módon a határozókkal módosított főneveknek melléknévi jelentésük van, vö. *mennyire zene, mennyire tanár, mennyire dzsungel, mennyire hivatalnok?* Feltűnő hasonlóság, hogy a kommunikáló felek a használatban értékelnek a *király, zene, tanár, dzsungel, hivatalnok* elemmel.

4. A fővekektől a határozószókhoz. Az ÉrtSz. a *gyöngy* I. főnevet (10 jelentésben) és a *gyöngy* II. melléknevet (-en, -ebb) írja le. Az ÉrtSz+ csak főnévként tárgyalja, de 5. jelentése: „*Valakik gyöngye: közülük különösen kiváló. A feleségem a háziasszonyok gyöngye*” (1: 548). A *gyöngy* főnév predikatív szerepben melléknévi használatú, értékelő, minősítő szerepe van.

Gyöngy az idő, vándoroljunk...

(Weöres Sándor: Magyar etűdök, 52)

Patyolat az kuruc, gyöngy az felesége,

Hetes vászon az laboncság, köd az felesége.

(Csinom Palkó, mek.oszk.hu)

A *patyolat* és *gyöngy* félreérthetetlen dicsérő tulajdonság. (A *hetes vászon* és *köd* is minősít, ellenkező előjellel.)

A főnevek melléknévi használata a toldalékos formákban szembetűnően különbözik a főnévi használatuktól. Gárdonyi Géza legismertebb regényében a *gyöngy -en* toldalékot kap.

...És bejöhettünk volna gyöngyen, ha a piacon is lovasság van...
(mek.oszk.hu, Gárdonyi: Egri csillagok, 280)

Kék a lába, zöld a szárnya, jaj be gyöngyen jár.
(Zöld erdőben..., Népköltés)

Gárdonyinál és a népdalban a *gyöngyen* 'szépen, tökéletesen' jelentésű. Érdekes a szófaji gradiencia szempontját hangsúlyozni: a *gyöngy* I. főnév lehetséges jelentése 'dísz', 'ékesség', 'kiválóság' (ÉrtSz.). Erre épül a *gyöngy* II. melléknév 'szép', 'tökéletes' jelentése; ez teszi lehetővé a predikatív használatot: *gyöngy az élet*. Az ÉrtSz.-ban a szó főnévi jelentései sorában a 4-5-6-7. „átvitt értelemben” megjegyzéssel áll, különösen a 7. áll közel a *gyöngy* II. melléknévéhez. A *gyöngy* II. predikátumként is, attribútumként is használatos; határozóként *-en* toldalékkal irodalmi, néprajzi szövegben tipikus.

5. A melléknév módosítóiról. Az eddigiekben a főnevek és a melléknevek szerkezetéből a predikátumokra és az adjektívumokra koncentráltunk, a következőkben a melléknevek módosítóiként szereplő melléknevek állnak a középpontban. VENDLER, Z. a *jó* kettős viselkedését elemzi: *The Grammar of Goodness* (VENDLER 1967). A magyarban az egyik *jó* határozói módosítót vesz föl (*nagyon jó*); a másik határozói módosítója lehet másik melléknévnek (*jó erős kávé* = 'nagyon erős kávé').

5.1. A *jó* határozói módosítói tipikusak: *egy kicsit, közepesen, nagyon, teljesen jó*. A mai szleng reklámizű szerkezeteiben számos túlzó határozó törekszik hatásra: *fantasztikusan, félelmetesen, rettenetesen, szörnyen jó*.

5.2. A *jó* mint határozói módosító a CZUCZOR–FOGARASI szótár (1862) második kötetében: „Jó 8. Jelent nagyságot, sokaságot, kiterjedést; s határozók előtt a. m. nagyon, igen. *Jó darab, Jó sokan, Jó messze, Jó távol, Jó falka idővel, Jó ideje, Jó sokáig, Jó hajnalban, Jó reggel, Jó hét mérföld, Jó két szekér széna*.” Az ÉrtSz. 3. kötetében: „Jó IV/2. határozói használatok 'számottevően, nagyon' *Jó magas alakja van, jó borsos árat, jó nagyot, jó sáros lett, jó sokáig, jó nyers fát, jó két órát, jó késhegy sót stb.*”. A 19. századi példák közül mai nyelvünkben kevés maradt; ugyanakkor az ÉrtSz. „határozói használatok”-ként melléknevek határozói módosítóit mutatja be: *jó magas, jó borsos, jó sáros, jó nyers*. Akkor is, ma is szerepel határozószók nyomósításaként *jó* módosító: *jó messze, jó távol, jó sokáig*; melléknevek előtt: *jó szoros, jó nagy, jó hosszú*. HADROVICS figyelmeztetését az adott használatra alkalmazva fontos feltétel, hogy a határozói módosítóként funkcionáló *jó* melléknévi vagy határozói természetű szó jelentését árnyalja.

5.3. A relatív melléknevek határozói módosítói tipikusak, ebben a magyar nyelvta-nok egyetértenek. Magának a módosítónak a morfológiai alkata kétféle: a) állhat toldalékkal (határozóraggal vagy határozóképzővel) melléknévi többől, illetve b) lehet melléknévtő vagy határozószó. Az egyes nyelvta-nok eltérhetnek annak megítélésében, hogy az adott szuffixumot határozóképzőnek vagy határozóragnak tekintik.

5.3.1. Melléknevek módosítói toldalékkal [(Adj + szuffixum) + ADJ] alkotnak kompozitszerkezeteket: *példátlanul sikeres, határtalanul érzelmes, hallatlanul botrányos* stb.; *állatian/állatira v. marhára jó, borzasztóan unalmas, szörnyen kellemetlen, rettentően csúnya, ijesztően véres, példátlanul makacs* stb. L. még a szlengben: *tökre jó, izgalmas, meggyőző, félelmetes* stb.

5.3.2. Melléknevek módosítói határozói toldalék nélkül (ADJ + ADJ) komponensszerkezetet alkotnak. A szerkezetek történeti változásaihoz adalék: *veszett, dühös komondorok* (Kosztolányi: Arckép); – ma: *veszett dühös lennék* (Google, 2024. május 10.), „*veszett* 8. biz. Határozóként nagyon. *Vesztett keserű ez az orvosság*” (ÉrtSz+ 2: 1740). Évtizedek alatt a koordinatív adjektívumok szubordinációvá lettek: a *veszett* a *dühös*, a *keserű* predikátum módosítójává vált. Ekkor a két hangsúlyból egy lett: a nyomatékot a *veszett* kapta.

A melléknév jelentését módosító melléknevek jelentése pejoratív lehet. Pl. *áldott jó (lélek), átkozott bolond (történet), abszolút tiszta (laboratórium)*; ugyanígy az *olyan/oly szép (álom), ilyen nagy (szerelem)*; – a szlengben *durva kegyetlen* (szépitő is), *eszméletlen hatásos, állati jó, marha jó, borzasztó unalmas, szörnyű kellemetlen, rettentő csúnya, ijesztő véres*. Szemantikai binaritás jellemezheti az adott szerkezeteket: *abszolút nyílt/zárkózott (alkat), állati izgalmas/unalmas (színdarab), borzasztó hosszú/rövid (út), iszonyú komoly/laza (főnök)* stb.

A *kutya*, a *tuti* melléknév, az *irtó* és a *tök* határozószó a szótárban: *kutya* II. mn 5. *Kutya hideg: nagyon hideg* (ÉrtSz.+ 1: 943); *irtó* 2 hsz bizalmas Irtózatosan. *Irtó nagy vihar volt* (uo. 1: 706), kissé pontatlanabb nyelvhasználatban így is: *Irtózatos nagy vihar volt*; „*tuti* mn *Tuti fix, tuti biztos*” (uo. 2: 1642); *tök* 2. hsz Tökéletesen, nagyon *Tök jó volt a film, tök meleg, tök égő* (uo. 2: 1613).

A *mocsok* főnév a *kemény* melléknév jelentésének határozói módosítójaként a szlengben: *mocsok kemény videó, mocsok kemény évem volt, mocsok kemény a futóműve, nyomtunk egy mocsok kemény 5 perct, mocsok kemény helyzetben, nekem mocsok kemény parlagfű allergiám van* stb. (Google, 2024. május 24.). A mai köznyelvben igen gyakori a *kurva jó* (*vicc, film, érzés*); 1. ÉrtSz. *kurva* mn 3. jelentés, jelzői használatban; arra utal, *mennyire jó*.

Nem véletlen, hogy KEMÉNY GÁBOR – TOMPA JÓZSEF leírása (1985: 1118–1120) Túlzó jelzők és határozók címmel jelent meg. A Nyelvművelő kézikönyv szemléletének megfelelően (negyven éve) a szerzők a bizalmas, igénytelen, ifjúsági, argó stílus elemeiként írják le az *oltári(an) szép, pokoli(an) finom, borzasztó kedves, rémitő szívélyes* típusú kifejezéseket.

Fontos kiemelni, hogy az 5. fejezet megállapításai érvényesek a relatív mellékneveken kívül bizonyos határozók módosítóira is: *oltári(an) szép(re), pokoli(an) finom(má), borzasztó(an) kedves(en), rémitő(en) szívélyes(nek)* stb.

Jegyezzük meg: a melléknevet bővítő melléknevek konstrukciói nem azonosak az egyazon főnevet különböző szempontból bővítő melléknévi szerkezetekkel, mint *szabad királyi (város), szép zöld (fű)* stb. (L. B. FEJES KATALIN tanulmányait 'a szintagmabokor harmadik fajtája' témáról: B. FEJES 2005.)

5.3.3. Szóösszetételekben (ADJ + ADJ) az előtag az utótag határozói módosítója lehet: *szupervékony (anyag), extrakönnyű (fém)*; az előtag a *vékony, könnyű* attribútum minőségének rendkívüli mértékére vonatkozik. Predikatívumokban: *az anyag szupervékony, a fém extrakönnyű*. Érdekes, hogy a *szuper-, extra-, hiper-* stb. jövevényszók mint össz-

szetételi előtagok minőségének mértéke is fontos lehet: *mennyire szuper a vékonyság?* KESZLER BORBÁLA összetételi példáiból főnévi előtagokkal: „Hasonlító-tulajdonság jelentésszerkezetű melléznevek: *csigalassú, habkönnyű, hajszálpontos, halotthalvány, harmatgyenge, koromfekete, méregerős, nyílegyenes, pengeéles* stb.” (KESZLER 2000: 332). Itt a főnevek minősítenek, hasonlítás fokozással: *mennyire lassú, mennyire könnyű?* A *szuper-, extra-* stb. melléznevek; a *csiga-, hab-* stb. olyan főnevek, amelyek az utótagban kifejezett mellézneveket ’rendkívül’ jelentésben, határozói irányban módosítják.

6. A melléknévképzős melléznevek jelentéséhez. A melléknévi derivátumok és jelentésük elvi kérdéseit tárgyalta BÉKESI IMRE: „Köztudott..., hogy a beszélő emberek korántsem használják fel a szóalkotás potenciálisan adott valamennyi esetét, következőképp az abszolút tövek több relatív fő képzésének lehetőségét rejthetik, mint amennyit a szótárak az élő nyelvből felvettek” (BÉKESI 1968: 41). A következőkben melléknévtövek melléknévképzős származékait abból a szempontból elemezzük, hogy a képzők a derivátum jelentését a morfológiai szerkezet intenzifikátoraiként határozói módosítóként árnyalják. Ez a jelentésmódosítás a szótó skaláris jelentését érinti. A képzők többnyire az érintett minőség kisebb mértékét fejezik ki, egy részük a tulajdonság nagyobb mértékére utal.

6.1. A minőség kisebb mértéke (ADJ + melléknévképzős) morfológiai mintázatokban érvényes. Jellemző, hogy az intenzifikátorként szereplő képzők egyik eleme az *-s* melléknévképző: *-s, -As; -iAs; -kAs*.

Az *-s* melléknévképző „...jelölheti az alapszó jelentette tulajdonság kisebb fokát ... (*bolond-os*)” (VELCSOVNÉ 1968: 118); majd: „Kisebb mértékű tulajdonságot... *lilás, szürkés, kékes*...” (VELCSOVNÉ uo. 145); ugyanígy KESZLER BORBÁLA: „...*kékes, feketés* (kisebb mértékű tulajdonságot jelölők) ...” (KESZLER 2000: 317). „Megközelítő, határozatlanabb tulajdonságot is kifejezhetünk *-s, -as, -es* képzővel: *barnás, beteges, kopottas*” (KESZLER 2000: 145). Megfigyelhető, hogy példáink jelzőként vagy nominális predikátumként a szín, fény, arc, magatartás, viselkedés, öltözet, ruha, árnyalat stb. főneveihez tartozhatnak.

„Az *-i, -si* + a nyílt előhangzós *-s* képzőből egy új *-ias, -ies*, illetőleg *-sias, -sies* képzőbör kezd születni (*gép-ies*)...” (VELCSOVNÉ 1968: 119). Az *-iAs* képzős mintázatu morfológiai szerkezet jelentése ’kissé’: *anyagias, bajtársias, családias, falusias, férfitas, gépies, gyakorlatias, harcias, hazafias, hétköznapias, keleties, légies, lovagias, nagyvárosias, nőies, nyárias, nyelvjárásias, nyugatias, otthonias, őszies, párizsias, parlagias, pesties, polgárias, pórias, szegedies, színházias, színpadias, szűzies, tavaszias, télies, udvarias, úrias, ünnepies, üzleties, városias, vidékies*. A példákhoz kapcsolódó főnevek a viselkedés, magatartás, fellépés, időjárás, hangulat, szokás, beszédmód, öltözet, gesztus stb. témaköréből adódhatnak.

A *-kAs* képző általában nem szerepel vagy csak említik az átfogó leíró munkákban: „...a *-ka, -ke* + *-s* képzőből a *-kás, -kés* összetett képző (*édes-kés*)...” (VELCSOVNÉ 1968: 119). A *-kAs* melléknévből melléznevet képez, pl. *bohó: bohókás, édes: édeskés, szomorú: szomorkás*. A jelentés a morfológiai mintázatban ’egy kicsit’: ’egy kicsit bohó’, ’egy kicsit édes’, ’egy kicsit szomorú’. A *-kAs* képzős melléznevek szabályszerűen három szótagosak: *bohókás, édeskés, savanykás, szomorkás* stb. A képző előtti főalak gyakran főnévből *-s* képzővel alkotott melléknév: *csíkoskás, csúcsoskás* stb.; ritkábban melléknévből: *édeskés, fanyarkás, hamiskás, hosszúkás* stb.

Ennek a képzős szerkezetnek a mintázata érvényesül az irodalmi részletekben: *a lányok gömbölykés vállán* (Krúdy: Duna mentén), *babarcú, gömbölykés férfiak* (Digitális Irodalmi Akadémia); mai blogokban: *álmoskás a szemed, álmoskás kezdes; csipőskés ízével, virága kellemesen csipőskés*; szótárban is: *fanyarkás arc, hangulat, humor* (CZUCZOR–FOGARASI 1.); Esterházy Pétertől: *bátorkás, fontoskás, nyüzottkás, tejeskés* („*nincs már húsos és tejeskés*”); régebbi szótárból, irodalmi részletekből: *fitoskás, füstöskés, hájaskás, hosszikás, morcoskás, nyakaskás, sároskás, soványkás, szelídkés, szőröskés, vereskés* stb.

Kiemelhető mindhárom képző használatában, hogy a *barná-s* nem ’barna’, a *pesties* nem ’pesti’, az *édeskés* nem ’édes’: csak ’valamennyire barna, pesti, édes’. Ahogyan a *bolondos* nem bolond, a *lovagias* nem lovag, a *sároskás* nem nagyon sáros.

6.2. A minőség nagyobb mértéke (ADJ + melléknévképzős) mintázatokban mai nyelvünkben ritka, *-sAgAs*: „Már alig termékeny denominális melléknévképzők: *-ságos, -séges* (jó-*ságos, szép-séges*)...” (VELCSOVNÉ 1968: 148). „A *-ságos, -séges* képzőnek fokozó jelentése van: *szépséges, dicsőséges, magasságos*” (KESZLER 2000: 145). Ilyenek: *boldog-ságos* (Anyá), *dicső-séges* (himnusz), *ékes-séges* (korona), *fényes-séges* (Padisah), *jó-ságos* (anya), *kész-séges* (portás), *magas-ságos* (Isten), *méltó-ságos* (báróné), *nagy-ságos* (úr), *vig-asságos* (ünnepe) stb. Jellemző, hogy az adott mintázat gyakran vallási vagy úr-szolga viszony kifejezésében érvényesül. Feltűnő, hogy a melléknévi származékokban érvényes a jelentés nagyobb mértéke; más szófajú tövek derivátumaiban nem: *egy-séges* (vélemény), *két-séges* (eredmény) mennyiségevekből; *bizton-ságos* (kikötő) határozószóból; *lehet-séges, mulat-ságos* (helyzet), *tehet-séges, vál-ságos* (állapot) igékből.

7. A fokozás nyelvi lehetőségeiről. A nyelvekben, így a magyarban is számos módja van annak, hogy az egyes szótári szavakat a használatban a skaláris jelentésük alapján valamilyen rendező szempont sorban közölje az értől a hatalmas folyamig, a kicsitől az óriásig, a buckától a hegyóriásig stb. A retorikai alakzatok körében a lépcsőzetes emelkedést a klimax, a fokozatos csökkenést az antiklimax tárgyalja. Ennek az általános nyelvészeti jelentőségű témának jelentős feldolgozása SZÉKELY GÁBOR munkája: Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás (SZÉKELY 2007). Az invenciózus kötet a szófajok jelentésében is, a nyelvenként eltérő szerkezetekben is azt kutatja, ahogyan a fokozás szemantikája érvényesül. A nyelvek általában a melléznevek (és bizonyos határozószók) morfológiai és szemantikai eszközeire koncentrálnak a fokozásban, holott mind az ígék, mind a főnevek, mind a relatív melléznevek, határozószók kategóriájában szükségesek lehetnek a növekedő/csökkenő jelentés kifejezőeszközei a magyar fokjelezésen kívül is. Ahogyan rendre *bucka – halom – domb – hegy* alkot fokozást, ugyanígy lehet *ballag – lépdél – megy – igyekszik – siet* vagy *reggel – délelőtt – délben – délután – este* sort alkalmazni.

Ráadásul más nyelvi szerkezetek is szolgálhatják az adott skaláris jelentést, l. *az utca, a város, a megye, az ország, a világ*; a birtokos szerkezetek, pl. *a királyok királya, a szépek szépe, minden Sándorok Sándora* (Arany); számokkal fokozhatunk: *Hófehérke százszor szebb tenálad, ezerszer megmondtam* stb. Egész mondatok is kifejezhetnek fokozást: *hirtelen meglepődött – elállt a szava – kövé dermedt – elájult – holtan esett össze* stb.

Jókai legismertebb regényében olvasható: „– *De hát hogyan jött ide nagyságod! fölséged! szentséged! generális úr! feldmarschall úr! Szent Mihály arkangyal úr!*” (Jókai Mór: A köszívű ember fiai. 1967: 353). A felfokozott érzelmi állapot oka: a történet

szerint megérkezett a korábban a császáriak által elfoglalt Pestre egy régóta várt magyar huszár. A megszólítások jól felismerhető fokozati sorrendben következnek *nagyságod*-tól *szezséged*-ig, *generális*-tól *Szent Mihály*-ig.

8. A főnév, a melléknév és a határozószó kategoriális gradualitásához. A cikk szófaji kategóriák gradienciáját szemléltette, középpontjában a relatív melléznevekkel, bizonyos főnevekkel, határozószókkal. Az egyes szófaji kategóriákat szemantikai szempontok közelítették egymáshoz, érvényesülésében fontos szerepe volt az absztrakciónak. A főnevek, a relatív melléznevek és a határozószók gradualitásában maguk a funkciók: a predikativitás, az adjektivitás és az adverbialitás funkciói teremtettek kapcsolatokat.

A szintaktikai komponensek és a morfológiai eszközök mind a módosító, mind a módosított komponens viselkedését szemléltették, s úgy, hogy kiemelték a jelentésekben megvalósuló skalaritást. A gondolatmenet megvilágította néhány melléknévképző morfológiai mintázat viselkedésében a jelentés skalaritásának egy-két típusát: *-s*, *As*, *-iAs*, *-kAs* képző szerkezetek szerepét a 'kissé' jelentésben; *-sAgAs* képző derivátumok szerepét a 'nagyon' jelentésben. Ha nem tudja vagy nem akarja pontosan megjelölni a beszélő a skálán a pontos mértéket, akkor a 'kissé' jelentés morfológiája áll rendelkezésre; ha nagyobb mértéket jelölt meg, vagy túlzást alkalmazott, a 'nagyon' jelentést tolmácsolta a régiségben.

Mint korábban szemléltettük, a nyelvhasználat beszédcselekvései a minősítés, az értékelés, a bizonytalanság, a túlzás, a hasonlítás közös figyelmi jelenetében elmoshatják a szófaji kategóriák közötti határokat. A személyek, dolgok tulajdonságainak közlésében a predikátumok, attribútumok és adverbiumok körében a fenti példákban adott főnevek, relatív melléznevek és bizonyos határozószók is kifejezőek.

A relatív melléznevek és a kategóriájukkal érintkező főnevek és határozószók jellemzően az irodalmi és blognyelvi szövegek stílussajátságait valósították meg. Nemcsak azért, mert fontos szerepet kapott ezekben a szövegdarabokban személyek és dolgok, események értékelése, minősítése nominális mondatokkal, hanem azért is, mert hatékonyan érvényesült bennük a szleng nyelvi hatása.

Hivatkozott irodalom

- AARTS, BAS 2004. Modelling linguistic gradience. *Studies in Language* 28/1: 1–49.
- AARTS, BAS 2007. *Syntactic gradience: The nature of Grammatical Indeterminacy*. Oxford University Press, Oxford, 105–107.
- ANTAL LÁSZLÓ 1961. *A magyar esetrendszer*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BALOGH JUDIT 2000. A névszóragozás. In: KESZLER szerk. 2000: 183–205.
- BÉKÉSI IMRE 1968. A szófajváltoztató képzés lehetőségeinek elméleti vizsgálata. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* (Acta Acad. Paed. Szegediensis, Series Linguistica et Litteraria) 1: 41–49.
- BIBOK KÁROLY 2014. Lexical semantics meets pragmatics. *Argumentum* 10: 221–231.
- BOLINGER, DWIGHT L. 1961. *Generality, Gradience and the All-or-None*. Mouton, s' Gravenhague.
- CLARK, HERBERT H. 1996. *Using Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CZF. = *A magyar nyelv szótára* 1–6. Készítette CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS. Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1862.
- DEME LÁSZLÓ 1966. *A nyelvről – felnőtteknek*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

- DIXON, ROBERT M. W. 1977. Where have all the adjectives gone? *Studies in Language* 1: 1–80. <https://doi.org/10.1075/sl.1.1.04dix>
- É. KISS KATALIN – KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER 2003. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ERBEN, JOHANNES 1964. *Abriss der deutschen Grammatik*. 7. Auflage. Akademie Verlag, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783112763575>
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára*. 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- ÉrtSz.+ = *Értelmező szótár*+ 1–2. Főszerk. EÖRY VILMA. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- B. FEJES KATALIN 2005. *Szintaxis és koreferencialitás*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSKY MIKLÓS szerk. 1985. *Nyelvművelő kézikönyv* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1969. *A funkcionális magyar mondatattan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR – TOMPA JÓZSEF 1985. Túlzó szavak és kifejezések. In: GRÉTSY – KOVALOVSKY szerk. 1985. 2: 1118–1120.
- KENESEI ISTVÁN 2006. Szófajok. In: KIEFER főszerk. 2006: 80–109.
- KESZLER BORBÁLA 2000a. A szóképzés. In: Uő. szerk. 2000: 307–320.
- KESZLER BORBÁLA 2000b. A toldalék-morféma-típusok elhatárolása: képzők, jelek és ragok. In: Uő. szerk. 2000: 57–58.
- KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KICSIS SÁNDOR ANDRÁS 2014. Antal László a szófajok kontinuumáról. *Magyar Nyelv* 110: 465–471.
- KICSIS SÁNDOR ANDRÁS 2019. Melléknévség. *Magyar Nyelv* 115: 324–326. <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2019.3.324>
- KIEFER FERENC 2003. Alaktan. In: É. KISS–KIEFER–SIPTÁR 2003: 189–283.
- KIEFER FERENC 2006. Alaktan. In: Uő. főszerk. 2006: 54–79.
- KIEFER FERENC 2007. *Jelentéelmélet*. Corvina Kiadó, Budapest. (2. kiadás.)
- KIEFER FERENC főszerk. 2006. *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KUGLER NÓRA 2000. A mondatattan általános kérdései. In: KESZLER szerk. 2000: 369–393.
- LADÁNYI MÁRIA 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- LADÁNYI MÁRIA 2017. Morfológia. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 2017: 587, 604–623, 635–636.
- LADÁNYI MÁRIA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 455–500.
- LAKÓ GYÖRGY 1986. *Szinnyei József. A múlt magyar tudósai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LANGACKER, RONALD W. 1987–1991. *Foundation of Cognitive Grammar* 1–2. Stanford University Press, Stanford.
- LENGYEL KLÁRA 2000. A melléknév. In: KESZLER szerk. 2000: 142–151.
- MMNyR. = *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan* 1–2. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- MMNy. = BENCÉDY JÓZSEF – FÁBIÁN PÁL – RÁCZ ENDRE – VELCSOV MÁRTONNÉ, *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.
- NORDQUIST, RICHARD 2020. *English Grammar: Discussions, Definitions, and Examples*. ThoughtCo./Humanities/E/ English Grammar febr. 12. 2020.
- PALÁGYI LÁSZLÓ 2022. *Morfológia az egésztől a részekig. A magyar főnév esete*. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest.
- RÁCZ ENDRE 1968. Mondattan. In: MMNy. 205–458.
- ROSCH, ELEANOR 1977. Human categorization. In: WARREN, NEIL, *Studies in cross-cultural psychology*. Volume 1. Academic Press, London, 1–49.

- ROSS, J. R. 2004. Nouniness. In: AARTS BAS et al. eds. *FuzzyGrammar. A Reader*. Oxford University Press, Oxford, 351–422.
- SZABÓ MARTINA KATALIN 2019. Az érték váltás jelensége a magyar nyelvben. A negatív emotív elemek sajátos használatáról. *Magyar Nyelv* 115: 309–323. <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2019.3.309>
- SZÉKELY GÁBOR 2007. *Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SZINNYEI JÓZSEF 1926. *A magyar nyelv a középiskolák 7. osztálya számára*. Kókai Lajos kiadása, Budapest.
- SZINNYEI JÓZSEF 1891. *A nyelvtudományról és néhány más tudományhoz való viszonyról*. Dékányi beszéd, Kolozsvár. (Különnyomat az egyetemi beszédek gyűjteményéből.)
- TÁTRAÍ SZILÁRD 2008. Irónia. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk. *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 311–320.
- TAYLOR, ROBERT 1995. *Linguistic categorization. Prototypes of Linguistic Theory*. Clarendon, Oxford, 188–190.
- TESNIÈRE, LUCIEN 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Klincksieck, Paris.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. A mai magyar nyelv normarendszerének egy jelentős változásáról az „ifjúsági nyelv” kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 112: 398–406.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017. A melléknév. In: Uő. szerk. 2017: 362–366.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2017. *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- VELCSOV MÁRTONNÉ 1968. A szófajok. Alaktan. In: *MMNy*. 9–204.
- VENDLER, ZENO 1967. The Grammar of Goodness. In: *Linguistics in Philosophy*. Ithaca. Cornell University Press, London.
- VOL'F, JE. M. 1978. *Grammatika i semantika prilagatel'nogo*. Nauka, Moszkva.

On the semantics of intersectively gradient Hungarian adjectives

This article seeks to contribute to describing the gradience of the category of Hungarian adjectives, while also outlining their features linking them to other form classes. The approach used builds on the holistic cognitive perspective (Osiris Nyelvtan, 2017), highlighting traditional Hungarian grammatical legacy, too. The way the Hungarian language expresses the intensity of the meaning behind certain words takes centre stage, based on everyday language use, records in dictionaries, and examples from literary texts. These linguistic facts reflect stylistic, rhetorical, publicity-related, and e-linguistic effects, too. Thus, they nicely illustrate how the gradience of form classes can be derived from the meaning found in dictionaries, from abstraction, schematization, and syntactic features. The scalarity of meaning is created by the role a given word plays in the text, and by the acts of speech completed in a scene of shared attention: evaluation, classification, appreciation, mockery, and exaggeration.

Keywords: functionnal approach, intersectively gradient adjectives, scalarity.

NAGY L. JÁNOS
Szegedi Tudományegyetem